

“Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” asarida maqollarning qo‘llanilishi

Primov Azamat, f.f.n., dots.

Ro‘zmetova Mexriyo, magistrant.

Ma’lumki, tilimizda so‘zga husn berish, fikrni tushuntirishni osonlashtirish, uni yorqin va ta’sirchan qilish uchun maqollardan foydalaniladi. “Maqol”, aslida arabcha bo‘lib, “so‘z” degan ma’noni bildiradi. Maqol xalq og‘zaki ijodi janri, qisqa va lo‘nda, obrazli, grammatik va mantiqiy tugal ma’noli hikmatli ibora, chuqur mazmunli birlikdir. Maqollar juda keng tarqalgan janr bo‘lib, necha asrlardan buyon o‘zaro suhbat jarayonlarida, turli xil badiiy, ilmiy, tarixiy, siyosiy va publitsistik asarlarda qo‘llanib kelgan va qo‘llanmoqda. Birinchi Prezidentimizning “Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch” asarida ham xalq maqollariga murojaat qilinadi. Asar tarkibida uchraydigan quyidagi maqollarga ahamiyat beramiz: *“Yo‘lini topibdimi, qandini ursin”, “Uzumini yeng-u, bog‘ini surishtirmang”*.¹ Ushbu maqollar nutqimizda ham tez-tez ishlatilib turadi. Muhim jihati shundaki, mazkur maqollarga asarda muallifning munosabati ham bildiriladi: “Agar e’tibor bersak, tilimizda halollik va nopoklik haqidagi ibratli hikmatlar bilan birga, *“Yo‘lini topibdimi, qandini ursin”, “Uzumini yeng-u, bog‘ini surishtirmang”* degan maqollar ham borligidan ko‘z yumib bo‘lmaydi”,² - degan fikrlar bilan birga, quyidagi chuqur ma’noli so‘zlarni ham alohida ta’kidlaydilar: “Lekin mening nazarimda, bunday gaplar odamning boylik va mol-dunyoni qanday yo‘llar bilan topayotganiga loqayd va beparvo qaraydigan, manfaatparast shaxslar tomonidan to‘qib chiqarilgandek tuyuladi. Ularning fikricha, inson o‘z boyligini peshona teri to‘kib, Ollah bergan aql-idrok va tafakkurini ishlatib topyaptimi yoki qing‘ir-qiyshiq, harom-xarish yo‘llar bilan orttiryaptimi, bu go‘yoki hech kimni qiziqtirmasligi kerak”.³ Maqollarning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olsak, ular, albatta, asrlar davomidagi xalq tajribalariga asoslangan va pand-nasihat ruhida bo‘lishi lozim.

---

¹ Karimov.I.A. Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch, T., “Ma’naviyat”, 2008, 21-bet.

² O’sha joyda, 21-bet.

³ O’sha joyda, 22-bet.

O‘zbek xalq maqollari bir necha marotaba bir qator olimlar tomonidan mavzulashtirilgan holda to‘plam holiga keltirilgan. Shulardan biri, To‘ra Mirzayev, Asqar Musoqulov, Bahodir Sarmisoqovlar tomonidan 2005-yilda tuzilgan “O‘zbek xalq maqollari” jamlanmasidir. Yuqoridagi ikkita maqol ham ana shu o‘zbek xalq maqollari to‘plamlaridan o‘rin olgan va tilimizda turli nutq vaziyatlarida, ayniqsa, so‘zlashuv uslubida ko‘proq qo‘llanilib kelinmoqda. “Uzumini yeng-u, bog‘ini surishtirmang” maqoliga ayrim manbalarda¹ o‘ziga xos izoh berilgan. “Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch” asarida esa Birinchi Prezidentimiz bu maqollarga nisbatan bunday mazmundagi maqollar bizning ma’naviyatimizga, umuman, o‘zbek xalqining milliy xarakteriga to‘g‘ri kelmaydi, degan fikrlarni bildiradilar. Albatta, maqollar birinchi o‘rinda fikrni to‘liq va sodda yetkazib berishi bilan birgalikda, xalqning ma’naviy darajasini oshirishga ham xizmat qilishi lozim.

Asardagi navbatdagi maqol: *“Bilagi zo‘r birni yiqar, bilimi zo‘r mingni yiqar”*.² Ushbu maqol ham tilimizda keng qo‘llaniladi. Maqol orqali inson doimo aql-idrok va bilim orqaligina ko‘zlagan maqsadiga erishishi, insonning qudrati uning bilagidagi kuchida emas, ilmida ekanligini va bunday chuqur mazmundagi maqollar insonni doimo aql-idrok, adolat va yuksak ma’naviyat asosida yashashga da’vat etishi g‘oyat chiroyli ifodalab berilgan. Ushbu maqol o‘zbek xalq maqollari to‘plamlarida “Ilm, kasb-hunar va ilmsizlik” mavzusi ostida kiritilgan.³ Asar tilida qo‘llangan *“Oqqan daryo oqaveradi”*⁴ maqoli ham o‘zbek xalq maqollari turkumiga kiritilgan bo‘lib, “tariximizning qaysi davrini olmaylik, yurtimizda ilm-u ma’rifat va yuksak ma’naviyatga intilish hech qachon to‘xtamagini, xalqimiz dahosining o‘lmas timsoli sifatida eng og‘ir va murakkab davrlarda ham yaqqol namoyon bo‘lganligi”⁵ g‘oyasi ochib beriladi. Ushbu maqol o‘zbek xalq maqollarining izohli lug‘atlarida “Oqqan ariq oqmay qolmas” shaklida keltiriladi

---

¹ Shomaqsudov.Sh, Shorahmedov.Sh. Hikmatnoma. T., 1990. 409-bet.

² Karimov.I.A. Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch. T., “Ma’naviyat”, 2008, 45-bet.

³ Mirzayev.T, Musoqulov.A, Sarmisoqov.B. “O‘zbek xalq maqollari”. T., 2005, 69-bet

⁴ Shomaqsudov.Sh, Shorahmedov.Sh. Hikmatnoma. T., 1990. 339-bet.

⁵ Karimov.I.A. “Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch”. T., “Ma’naviyat”, 2008, 49-bet.

va tilimizdagi boshqa variantlari ham beriladi¹. Masalan, “Oqqan ariq oqmay qolmas, oqmay qolsa, ikki ko‘zing boqmay qolmas”, “Oqqan ariqdan yana suv oqar”, “Oqqan ariqqa suv keladi”, “Oqqan ariq qurimas”² kabi variantlarini ko‘rishimiz mumkin. Bu maqol tilimizda, turli nutq vaziyatlarida qo‘llanilib yuradi va muallif tomonidan o‘ziga xos mazmunda talqin qilinib o‘zining yana bir ma’no qirrasini kashf etgan.

Asarda oila va mahallaning xalqimiz hayotidagi rolini ochib berish maqsadida “*Qush uyasida ko‘rganini qiladi*”,³ “*Mahalla ham ota, ham ona*”⁴ kabi chuqur mazmunli maqollar qo‘llanilgan. Muallif tomonidan bildirilgan quyidagi fikrlar ahamiyatga molikdir: “Bolaning ongi asosan 5-7 yoshda shakllanishini inobatga oladigan bo‘lsak, aynan ana shu davrda uning qalbida oiladagi muhit ta’sirida ma’naviyatning ilk kurtaklari namoyon bo‘la boshlaydi. Xalqimizning “Qush uyasida ko‘rganini qiladi” degan dono maqoli, o‘ylaymanki, mana shu azaliy haqiqatni yaqqol aks ettiradi”.⁵ Oilaning ma’naviyatni shakllantirish va yuksaltirishdagi beqiyos o‘rnini ko‘rsatishda ushbu xalq maqoli juda o‘rinli qo‘llangan. Ba’zi manbalarda⁶ ushbu maqol izohi va variantlari bilan beriladi. Izoh sifatida keltirilgan she’r esa maqol mazmunini to‘liq ochib bergan.

“Chumchuqvoy bilan Chumchuqxon urishib qoldi,

Bu holni chumchuqlar ko‘rishib qoldi.

Ertasi ular ham bir-birin yular,

Chunki, qush uyasida ko‘rganin qilar”.⁷

“*Mahalla ham ota, ham ona*” maqoli ham mahallaning hayotimizdagi ahamiyatini ko‘rsatish bilan birga, mahallaning ikkinchi oila ekaniga ishora qiladi. “Xalqimizga xos o‘zini o‘zi boshqarish tizimining bu noyob usuli qadim-qadimdan odamlarning nafaqat tilida, balki dilida, butun hayotida chuqur joy egallagani bejiz emas. “*Mahalla ham ota, ham ona*” degan hikmatli naqlni ana shu hayotiy

---

¹ Shomaqsudov.Sh, Shorahmedov.Sh. Hikmatnoma. T., 1990. 339-bet.

² O’sha joyda, 339-bet.

³ Karimov.I.A. Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch. T., “Ma’naviyat”, 2008, 53-bet.

⁴ O’sha joyda, 59-bet.

⁵ O’sha joyda, 53-bet.

⁶ Shomaqsudov.Sh, Shorahmedov.Sh. Hikmatnoma. T., 1990. 501-bet.

⁷ O’sha joyda, 501-bet.

haqiqatning ifodasi sifatida qabul qilamiz. Mahalla haqida gapirganda, ko‘pchilik ana shunday chuqur ma’noli so‘zlarni eslashi va tilga olishi tabiiy”¹. Maqol juda o‘rinli qo‘llangani ko‘rinib turibdi. Shuningdek, mahalla mavzusidagi maqollar o‘zbek tilidan boshqa tillarda juda kam uchraydi.

Umuman olganda, asarda jami 6 ta maqol qo‘llangan. Maqollar soni kamdek tuyulishi mumkin, ammo har qadamda maqollarni qo‘llayverish ham g‘alizlikni keltirib chiqaradi. Asarning badiiy asar emasligini, ommaga mo‘ljallanganini va deyarli barcha nutq uslublaridan foydalanilganini hisobga olsak, maqollar soni kam bo‘lishi tabiiy hol. Bundan tashqari, maqollar faqat kerakli o‘rinda, mahorat bilan qo‘llangan. Yana bir jihati asarda *maqol* atamasi o‘rnida *naql*, *matal*, *hikmatli so‘z* kabi terminlardan ham foydalanilgan. Aslini olganda, maqol *ba‘zan zarbulmasal*, *naql*, *hikmat*, *hikmatli so‘z*, *tanbeh*, *mashoyixlar so‘zi*, *hikmatli maqol*, *otalar so‘zi* kabi nomlar bilan ham yuritiladi. Aslida, bu atamalar o‘zining ma’nosiga va shakliga ega. Asarda ommaviylikka, xalqchilikka intilish maqsadida ham *maqol* atamasi o‘rnida, uning oddiy so‘zlashuv uslubidagi “sinonimlari” qo‘llangan deyish mumkin.

Azaldan donishmand kishilar, mashhur insonlar, notiqalar, yozuvchi va shoirlar, jurnalistlar, so‘z ustalari, davlat rahbarlari o‘z nutqlarida maqollardan foydalanib kelganlar. Asarda ham muallif tomonidan “fikrning qaymog‘i” sifatida o‘rinli va mahorat bilan qo‘llangan maqollar asardagi aytilmoqchi bo‘lgan fikrlarni sodda va tushunarli ifodalashga, asar tilini yanada jozibali va xalqchil bo‘lishiga xizmat qilgan. Asar tili yengil va tushunarli bo‘lishida, albatta, asardagi har bir so‘z va atama, ibora, hikmatli so‘z, maqol hamda rivoyatlar o‘rni bilan qo‘llanganligi muhim o‘rin tutadi. Shu bilan birga, asardagi maqollar qo‘llash mahorati shundan iboratki, maqol ma’nosi kengaygan, ya’ni u hamisha o‘zi anglatadigan o‘z ma’nosini yorib chiqib, muallif nutqida bizga qorong‘u bo‘lgan o‘zgacha ma’nolarni kashf etgan. Aslida, maqol shunday birlikki, uni har xil talqin qilish mumkin, so‘zlovchi uni o‘zi bildirayotgan fikrga, nutq vaziyatiga qarab qo‘llayveradi. Lekin, bu yerda bir narsani ham hisobga olish kerak, ya’ni

---

¹ Karimov.I.A. Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch. T., “Ma’naviyat”, 2008, 59-bet.

soʻzlovchi xohlagan nutq vaziyatida xohlagan maqolini ishlata olmaydi. Asarda muallifning mahorati ham aynan shu jihatalarni hisobga olganida koʻrinadi. Yaʼni, maqollar oʻziga xos nutq vaziyatida juda toʻgʻri qoʻllangan. Bu esa asar tilining yanada mukammal boʻlishiga xizmat qilgan.

Umuman, “Yuksak maʼnaviyat-yengilmas kuch” asari tilida qoʻllangan maqollarni lisoniy tadqiq qilish ilmiy, ommabop uslubga xos xususiyatlarni aniqlash, qoʻllangan maqollarning matn mazmundorligini oshirishga qoʻshgan hissasini belgilash imkonini beradi va shu bilan birga, Birinchi Prezidentimizning tilimiz boyliklaridan foydalanish mahoratini oʻrganishda muhim maʼlumotlarni tuhfa qiladi.